

СТУПЕНЕВА ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ У ПЕДАГОГІЧНОМУ ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ЯК УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПЕРЕРВНОСТІ ОСВІТИ

УДК 371:378.11

О. М. Галус

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена тим, що ступенева підготовка фахівців у педагогічному вищому навчальному закладі повинна розглядатися як умова забезпечення їх неперервної освіти, професійного та особистісного розвитку і самореалізації.

Останні дослідження і публікації, в яких аналізується дана проблема (В. П. Андрушенко, В. І. Бондар, С. Г. Вершловський, В. Г. Воронцова, В. В. Горова, В. В. Горшков, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень, А. І. Субетто, Ю. Г. Татур, Н. Г. Ничкало, В. В. Олійник, В. А. Семиченко, С. О. Сисоєва, О. Е. Смирнова, Г. П. Щедровицький, В. С. Ямпольський), свідчать про існування певного протиріччя між освітньою і професійною підготовкою фахівців. У процесі професійної підготовки з боку суб'єктів управління навчально-виховним процесом недостатня увага приділяється особистісному розвитку і самореалізації студентів.

Метою даної статті є аналіз сутності ступеневої підготовки фахівців у педагогічному ВНЗ як умови забезпечення неперервності освіти та прагнення їх навчатися і підвищувати професійну кваліфікацію упродовж всього життя.

Завдяки включенню людини до системи соціальних відносин, засвоєнню та подальшому розвитку її соціально-культурного досвіду поглиблюється процес диференціації суспільства. Це лежить в основі індивідуалізації та вдосконалення людини, формування її здібностей, потреб та інтересів. Найчіткіше всі компоненти соціалізації людини виявляються в процесі відтворення та трансляції культури, в якому важлива роль належить вищій освіті. Вища освіта, на відміну від інших інститутів соціалізації та компонентів культури, безпосередньо пов'язана з формуванням людини, створенням

можливостей щодо вільного вияву нею своєї неповторної індивідуальності, розширенням універсальних моральних цінностей, які лежать в основі сталого розвитку суспільства і цивілізації. Крім того, вища освіта є майже єдиною інституцією, спрямованою на одночасне задоволення основних потреб людини і є підґрунтям природних її прав задовольняти ці потреби.

Поняття “вища освіта” досить часто використовується у повсякденному житті, в законодавчих актах, науковій літературі. Під вищою освітою розуміють “рівень освіти, який здобувається особою у ВНЗ в результаті послідовного, системного, цілеспрямованого процесу засвоєння змісту навчання, що ґрунтується на повній загальній середній освіті та завершується здобуттям певної кваліфікації за підсумками державної атестації” [10]. Існує системоутворюючий чинник системи вищої освіти – це часове та просторове поєднання в певних ланках процесів освіти та професійної підготовки, завдяки яким особа отримує академічну (освітню) і професійну кваліфікацію. Процеси становлення і розвитку людини як фахівця здійснюються через професійне навчання і діяльність у середовищі, в якому взаємодіють два найважливіших соціальних інститути: освіта і соціальна практика [13]. Під якістю вищої освіти розуміють сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні й матеріальні потреби, так і потреби суспільства.

Розглядаючи систему вищої освіти як сукупність взаємодіючих послідовних освітніх (загальноосвітніх і професійних) програм, освітньо-кваліфікаційних характеристик, які є складовими галузевих і державних освітніх стандартів, а також мережі освітніх установ (ВНЗ усіх форм власності), інших юридичних осіб, які надають освітні послуги у галузі вищої освіти, органів управління [5; 11], то в системі неперервної освіти при підготовці фахівця необхідно дотримувати принципу наступності між загальною, базовою професійною, вищою і післядипломною освітою. При реалізації цього принципу необхідно враховувати такі аспекти дослідження проблеми.

По-перше, принципи неперервності і наступності вищої професійної освіти розглядаються у Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України [6] та у дослідженнях учених (В. В. Горова [4], В. В. Горшков [7], А. І. Субетто [9], Ю. Г. Татур [15], В. С. Ямпольський [17]). Процес постійного, неперервного реформування систем освіти, характерний для всіх країн світу, висуває до педагогів нові конкретні вимоги на міжнародному і національному рівнях. Загальною вимогою є висока освіченість, професійна грамотність у сфері психолого-педагогічної науки та інформаційних освітніх технологій. Педагог, будучи творцем людських душ, не може бути вузьким фахівцем. Його діяльність носить інтердисциплінарний характер. Педагог повинен досконало володіти дидактичними, виховними та інформаційними технологіями, глибоко розуміти і розв'язувати професійні проблеми, пов'язані з розвитком особистості, адже педагогічна справа є і буде гуманітарною діяльністю.

Загальні вимоги до освіченості фахівця регламентовані державними (галузевими) освітніми стандартами (ДОС) вищої професійної освіти, зокрема освітньо-кваліфікаційними характеристиками (ОКХ), освітньо-професійними програмами (ОПП), серед них: а) знання основних вчень у сфері гуманітарних і соціально-економічних наук, етичних і правових норм, що регулюють відносини між людьми, людини до суспільства та довкілля; б) цілісне уявлення про процеси і явища, що відбуваються в неживій і живій природі, володіння методами пізнання природи на рівні застосування в професійній сфері; в) спроможність до продовження навчання і можливість здійснення професійної діяльності; г) наукове уявлення про здоровий спосіб життя, володіння уміннями і навичками фізичного самовдосконалення; д) здатність до аналізу своїх можливостей, оцінки власного досвіду, використання сучасних інформаційних освітніх технологій, організації своєї праці тощо.

Відповідно до проекту Закону України “Про вищу освіту” освітньо-кваліфікаційна характеристика визначає цілі освітньої і професійної підготовки випускника ВНЗ, його компетентності, інші соціально важливі якості, систему виробничих функцій і типових завдань діяльності й умінь для їх реалізації, а

також місце випускника в структурі галузей економіки держави. Освітньо-професійна програма визначає нормативний зміст підготовки кадрів з вищою освітою та нормативний термін навчання за певним напрямом (спеціальністю) відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня і містить: перелік нормативних навчальних дисциплін, обсяг часу, відведеного для їх вивчення, форми підсумкового контролю; програми нормативних навчальних дисциплін; нормативний термін навчання.

Відхід від вузької професіоналізації, підготовка фахівців більш широкого профілю, універсальних, з якісною освітою характерні для багатьох ВНЗ, що реалізують ОПП у новій багаторівневій структурі освіти. Загальними соціальними орієнтирами освітніх професійних систем стають: а) висока компетентність особистості; б) соціальна і професійна мобільність особистості, тобто здатність швидко змінювати професію, освоювати нові соціальні ролі; в) громадянськість, демократизм і гуманістична спрямованість особистості, здатної до творчої самореалізації і саморозвитку в суспільстві соціальних змін. Головним напрямом перебудови вищої освіти є перехід від репродуктивного до індивідуально-творчого підходу в підготовці фахівця. Об'єктивним чинником неперервної освіти може стати освітній стандарт для кожної з підсистем неперервної освіти. Для вищої школи створені ОКХ і ОПП підготовки фахівців за I–IV освітньо-кваліфікаційними рівнями. З позицій освітнього стандарту можна розглядати систему параметрів, прийнятих як основа освітньої політики, що відображають суспільний ідеал освіченості і враховують можливості реальної особистості й соціуму з досягнення цього ідеалу.

Об'єктами стандартизації є суспільний ідеал освіченості (вимоги до підготовки випускника на двох рівнях – репродуктивному та евристичному і вимоги до обов'язкового мінімуму змісту освіти) та можливості реальної особистості й соціуму з досягнення цього ідеалу (технологія реалізації освітнього процесу).

Обов'язковість вимог до особистості не суперечить правам людини і свободі особи, тому що ці вимоги ставляться лише до суб'єкта, що добровільно

претендує на академічне звання або кваліфікацію (будь-який випускник може відмовитися від підсумкової атестації, одержуючи при цьому документ про освоєння певних курсів, але не диплом про готовність до діяльності).

Автори концепції ступеневої системи вищої освіти, виступаючи проти однорівневого принципу як такого, що уніфікує діяльність і спосіб мислення людини, пропонують систему, яка ґрунтується на горизонтальній (за роками навчання) і вертикальній (освітній і професійний компоненти) диференціації знання. Нам принципово важливо виділення на кожному з цих рівнів результатів підготовки фахівця – освітньої (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр освіти), професійної підготовки (кваліфікований робітник, фахівець, дипломований фахівець) та професійної діяльності (експериментальний, операторський, експлуатаційний, технологічний, дослідницький) [1] – такого “запасу фундаментальності”, який дозволяв би фахівцеві упродовж усієї життєдіяльності бути готовим до підвищення своєї професійної кваліфікації.

Незважаючи на те, що Закон України “Про освіту” зафіксував вищу освіту як лише професійну, тобто не розводить поняття “освіта” і “професійна підготовка”, у педагогічній реальності альтернативно діють усі три структури вищої освіти. У розробці стандартів напрямів і спеціальностей вищої освіти ці поняття розкриваються так: напрям або спеціальність вищої освіти – сукупність знань, уявлень, умінь і навичок випускника, набутих у процесі навчання з основних професійних освітніх програм вищої освіти, які забезпечують можливість певного виду професійної діяльності відповідно до кваліфікації, що присвоюється. В основу класифікації спеціальностей закладено їхню диференціацію за цілями діяльності (пізнання фундаментальних законів розвитку природи і суспільства; створення умов для життєдіяльності людини; задоволення духовних потреб особистості) і за базовими сферами діяльності, спеціалізаціями (неорганічний природний світ Землі, біосфера, техносфера, людина, людське суспільство) [15]. Триває процес створення єдиного класифікатора напрямів і спеціальностей вищої освіти.

Прихильники цієї концепції пропонують більш послідовне і перспективне для системи неперервної освіти рішення про видачу випускникові ВНЗ двох самостійних дипломів – про отриману освіту і про спеціальність й кваліфікацію. Тип одержуваних документів, що підтверджує результат навчання у традиційній системі вищої освіти, відповідає визначенню кваліфікації фахівця як рівня навченості і підготовленості до виконання певного виду професійної діяльності за отриманим напрямом або спеціальністю. Вища школа дотепер орієнтується не на модель діяльності фахівця, а на його кваліфікаційні характеристики (В. С. Ямпольський [17]), продовжуючи змішувати аспекти професійної організації знань і діяльності особистості та аспектів кваліфікації в діяльності (Г. П. Щедровицький [16]).

Зміст ступеневої вищої педагогічної освіти В. В. Горова визначає як систему взаємозалежних елементів, що має внутрішню цілісність, виходить з моделі майбутньої діяльності фахівця в сфері освіти, забезпечує його неперервний загальнокультурний і професійно-особистісний розвиток і є елементом більш широкої системи – неперервної педагогічної освіти [4]. Пропонується розглядати зміст вищої педагогічної освіти як багаторівневу, багатокомпонентну систему, що включає рівні неповної, базової і повної вищої педагогічної освіти, які складають цільову і значеннєву єдність, концептуальні ідеї якої такі: а) розвиток творчої особистості майбутнього педагога, а не уніфікований тип фахівця; б) особистісно орієнтований підхід до змісту освіти, що визначає процеси гуманізації освітньо-професійної підготовки фахівця; в) культурологічний підхід до побудови змісту освіти з метою її фундаменталізації; г) поєднання інваріантних та варіативних компонентів; д) різноманітність інформаційних технологій (В. В. Горова [4]).

Система ступеневої вищої педагогічної освіти є підґрунтям освітньо-професійної самореалізації майбутнього фахівця і можливим варіантом його науково-методичного, інтелектуального супроводу шляхом організації освітнього процесу у ВНЗ. Тому ступенева система, яка стає неперервним процесом перетворення студента у фахівця, вимагає неперервного

удосконалювання науково-методичної майстерності викладачів вищої школи, а система підвищення їхньої науково-методичної, педагогічної майстерності розглядається як вища професійна цінність.

По-друге, для кращого розуміння процесів можливої взаємодії суб'єктів освітнього процесу, розглянемо деякі положення теорії становлення особистості в професії, розробленої О. Е. Смирноюю. Вона визначає професійну діяльність як соціальний інститут, у надрах якого відбувається відтворення і розвиток носіїв професії та її перетворювачів, що створюють новачі у своїй предметній сфері, суміжних, а часто і досить віддалених. У контексті професійного становлення важливі два рівні – особистісний і соціальний. Особистісний рівень відображає розвиток фахівця (студента) в конкретній предметній сфері, його соціалізацію через професію, розуміння і прийняття норм (ідеалу) і традицій, а потім їхню трансляцію і розвиток. Соціальний рівень припускає внесок кожного працівника (студента) в сукупний продукт, тобто реалізацію потенціалу суспільства (ВНЗ), якісний розвиток життєдіяльності особистості. Процес становлення фахівця є результатом зусиль індивіда та соціо професійного середовища і може розглядатись як особливий вид його діяльності, що формує (разом з іншими видами) готовність фахівця на всіх етапах його становлення: а) адаптація (ідентифікація індивіда з професією, освоєння її норм, цінностей, набуття автономності тощо); б) стабілізація (набуття професійної компетентності, успішності, удосконалення практичних навичок); в) перетворення (досягнення цілісності, самодостатності, автономності і здатності до інноваційної діяльності не лише в професійній, а й соціальній сфері) [13].

Професійна діяльність є механізмом, що формує фахівця, і одночасно об'єктом, що перетворюється фахівцем. Професійне середовище як сукупність фахівців є складним організмом, що самоорганізовується, у якому динамічно поєднується освоєння, підтримка і перетворення як окремих елементів, так і професійної сфери загалом.

Проектування перетворень у педагогічних системах будується на розумінні фахівцем моделі діяльності дійсної, бажаної майбутньої і перехідної від дійсної до майбутньої та припускає певну кваліфікацію фахівців. При проектуванні ціннісні орієнтири органічно зливаються з пізнавальними і перетворювальними аспектами діяльності й мають безпосередній вплив на вибір мети і програм досягнення.

По-третє, кваліфікація в діяльності тісно пов'язана з рефлексивним забезпеченням діяльності, контролем та способами рефлексивно-“розуміючої” трансформації і перебудови діяльності, а тому кваліфікованим називають такого фахівця, що бачить і розуміє тенденції розвитку мислення і діяльності, і разом з тим рефлексує необхідні зміни своєї власної професійної діяльності у зв'язку з тенденціями розвитку.

По-четверте, удосконалювання професійної майстерності фахівця можливе за умови включення його до системи неперервної вищої професійної освіти і розвитку особистості, а не лише шляхом задоволення вузькопрофесійних потреб. Це стосується системи підготовки педагогів, де рівні особистісного, морального та інтелектуального розвитку будуть у майбутньому детермінувати позитивний розвиток суб'єкта взаємодії, тобто визначати успішність професійно-педагогічної діяльності [2].

Учені Л. Кольберг, Р. Хант, Л. Шройдер, А. Чикеринг та ін. провідним напрямом підготовки педагога виділяють розвиток його особистості і концептуального Я (Его). Дж. Джойс і Б. Шауерс розвиток Его рекомендують розглядати як головну мету навчання. Вони вважають, що розвиток як основний спосіб існування особистості здійснюється упродовж усього її життя, і період зрілості не є закінченим станом, до якого спрямований розвиток, а навпаки: чим вищий рівень інтелектуального, морального розвитку, тим більше зростає здатність особистості до самовдосконалення. З огляду на те, що певному рівню розвитку Его відповідають свої мотиви освітньої діяльності, вчені пропонують при диференціації та індивідуалізації навчального процесу у

ВНЗ орієнтуватися не на підготовку вчителя-предметника, а на максимальний розвиток майбутнього педагога [2].

Що стосується розвитку Его у студентської молоді, А. Чикеринг виокремлює такі сфери: а) розвиток компетентності; б) здатність керувати емоційно-ефективною сферою; в) формування автономії; г) здатність встановлювати дружні стосунки; д) фіксування, досягнення цілей; е) встановлення ідентичності (почуття індивідуальної самототожності); ж) інтеграція соціально-психологічних властивостей особистості. Формування таких якостей студентів, як компетентність, комунікативність, автономність, мають бути пріоритетними у їх навчанні.

Важливою загальною складовою особистісного розвитку педагога вищої школи стає стрімка зміна світоглядних установок студентів (молодих фахівців). На запитання “Які цінності ви сповідуєте?”, більшість студентів (понад 70 %) постійно говорить про свій активний інтерес до власного духовного розвитку, серед цінностей усе частіше називаються почуття власної гідності, свобода слова, свобода вибору та творчості. Ці дані свідчать, що творча частина молоді прагне до більш широкого світобачення, до осмислення загальнолюдських цінностей.

По-п'яте, аналіз праць (С. Г. Вершловський [14], В. Г. Воронцова [2], І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало [8], В. А. Семиченко [12], О. Е. Смирнова [13]) свідчить, що пріоритетні напрями удосконалювання системи неперервної освіти в останній час були пов'язані з гуманізацією освіти, а у зв'язку з цим – з відновленням змісту і введенням активних форм навчання, створенням творчої атмосфери, зміною ставлення до студентів, з великою увагою до їхнього життєвого і професійного досвіду. Проте спостерігається недосконалість професійної освіти викладачів вищої ланки, що обумовлена негативним (або нейтральним) ставленням студентства до педагогіки як науки, недооцінкою значимості постійного удосконалювання педагогічної діяльності, відсутністю професійних мотивів самовдосконалення. Тому на багатьох непедагогічних спеціальностях уведено курс “Загальної педагогіки та психології”, що сприяє

педагогізації суб'єктів навчально-виховного процесу, підвищенню професійної мобільності та здатності студентів до навчання в умовах ВНЗ. Професійна мобільність є провідною умовою випереджального росту рівня освіти особистості, соціуму, суспільства.

А. І. Субетто, досліджуючи проблеми управлінської праці у виробничій сфері, проводить аналогії загальних особистісних і професійних якостей педагога і керівника, що приносять їм успіх: висока кваліфікація, правильна установка особистості, гнучкість інтелекту, критичність, ініціативність, почуття нового, організаторські здібності, визнання авторитету, повага до підлеглих. Це сприяє ширшому проникненню теоретичної і практичної педагогіки у світ студентів, у теорію і практику управління [9]. Невирішені проблеми підготовки фахівців позначаються на рівні їхньої професійної компетентності.

Практика показує, що розглядаючи компетентність майбутнього фахівця у сфері освіти, необхідно не розділяти загальнокультурну і професійну підготовку, а конструювати неперервну освіту фахівця як синтез трьох культур особистості – світоглядної (загальнокультурні цінності), моральної (морально-етичні цінності) і професійної (професійна культура, компетентність). Ця нова якість фахівця може бути досягнута при синергетичних, аксіологічних і акмеологічних підходах, що впливають на формування нових парадигм освіти, які реально ще тільки формуються.

Ситуація змінюється у зв'язку з подальшим реформуванням ступеневої вищої освіти, де третій рівень припускає підготовку дипломованих фахівців для рішення професійних завдань не лише виконавського, але й управлінського та науково-дослідного характеру, тобто готових до організації не лише своєї діяльності, але і діяльності інших людей, здатних до дослідницької роботи, самостійного оволодіння новими технологіями, до їх розробки.

Отже, вищу школу можна розглядати як підсистему неперервної освіти людини, що вирішує завдання поступального розвитку фахівця як особистості і як майбутнього професіонала на основі формування його професійної діяльності. Неперервна освіта розглядається як умова і система, процес і

результат розвитку особистості, як соціально-педагогічний принцип побудови навчання.

Список використаної літератури

1. Вища освіта в Україні : навч. посіб. / за ред. В. Г. Кременя, С. М. Ніколаєнка. – К. : Знання, 2005. – 327 с.
2. Воронцова, В. Г. Аксиологические аспекты готовности учителя к решению проблем гуманизации образования / В. Г. Воронцова // Гуманизация образования. Теория. Практика : сб. статей / под науч. ред. В. Г. Воронцовой. – СПб. : СПб гос. ун-т пед. мастерства, 1994. – 21 с.
3. Гаргай, В. Б. США : персонологический подход в повышении квалификации учителей / В. Б. Гаргай // Педагогика. – 1993. – № 1. – С. 110–115.
4. Горовая, В. В. Теоретические основы подготовки специалиста в условиях многоуровневого педагогического образования : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теория и методика профессионального образования” / В. В. Горовая. – СПб., 1995. – 44 с.
5. Конвенція Ради Європи і ЮНЕСКО “Про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні” // Болонський процес і навчання впродовж життя : моногр. / М. Ф. Степко, Б. В. Клименко, Л. Л. Товажнянський. – Харків : НТУ “ХП”, 2004. – 112 с. – С. 45–52. – Бібліогр. : с. 109.
6. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський простір : наказ МОН України від 31.12.2004 р. № 998. – К., 2004. – 8 с.
7. Концепция многоуровневого высшего педагогического образования / ред. В. В. Горшкова. – Комсомольск-на-Амуре : КАГПУ, 1992. – С. 72–74.
8. Неперервна професійна освіта : теорія і практика : зб. наук. праць : у 2-х ч. / за ред. І. А. Зязюна, Н. Г. Ничкало. – Ч. 1. – 2001. – 305 с. ; Ч. 2. – 2001. – 302 с.
9. Основания концепции и доктрины российского образования в XXI в. : третья науч. сессия Научного Совета Петровск. акад. наук и искусств / под ред. А. И. Субетто. – СПб. : Питер, 1996. – 216 с.
10. Про вищу освіту : Закон України від 17.01.2002 р. № 2984-III (із змінами і доповненнями) – К., 2002. – 40 с.

11. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ (із змінами і доповненнями). – К., 2006. – 24 с.
12. Семиченко, В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. / Валентина Анатоліївна Семиченко. – К. : Вища школа, 2004. – 335 с.
13. Смирнова, Е. Э. Профессиональная деятельность : структура, функции, динамика : дис. ... доктора соц. наук в форме науч. доклада : 22.00.04 / Елена Эмильевна Смирнова. – СПб., 1993. – 170 с.
14. Специалист в системе повышения квалификации и переподготовки кадров : сб. науч. трудов / под ред. С. Г. Вершловского. – СПб. : Ин-т образования взрослых РАО, 1993. – 72 с.
15. Татур, Ю. Г. О новом перечне специальностей / Ю. Г. Татур // Высшее образование России. – 1993. – № 3. – С. 14–21.
16. Щедровицкий, Г. П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий. – М. : МПСИ, 1995. – 759 с.
17. Ямпольский, В. С. Образовательные стандарты высшей школы – методологические основы, разработка и применение : учеб. пособ. [для препод. высш. шк.] / В. С. Ямпольский. – Омск : ОГПИ, 1994. – Ч. 1. – 66 с.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.